

Spor etter fisk, datamaskiner, ord og tid

Thomas Hylland Eriksen

I et par-tre år har jeg skrevet en månedlig spalte i *Magasinet*, Dagbladets lørdagsbilag. Tanken bak spalten er at samfunnsvitere skal bruke sine fagkunnskaper på andre måter enn de er vant til. Ideen er ... glimrende. Sjangeren er mini-essayet. Maksimumslengde er 5000 tegn. Det er vanskeligere å skrive kort enn langt, og jeg bruker nesten alltid like lang tid på å stryke som på å skrive. Her er noen spor. Jeg husker ikke nøyaktig når de stod på trykk, og derfor er listen alfabetisk og ikke kronologisk. Mer kommer når jeg får ryddet i harddiskene mine.

Oktober 2007
THE

Fiskestimer og menneskeflokker

Mennesker kan være ganske rasjonelle hver for seg, men når det blir mange av oss på samme sted, oppstår problemer. Der stiller vi dårligere enn for eksempel småfisk.

Det skal godt gjøres å nekte for at badesesongen på Sørlandet har hatt visse startvanskeligheter i år. I midten av juli målte vi en morgen 13 grader nede i bukta, og under slike omstendigheter er det veldig nærliggende for pappa å antyde muligheten av en fisketur.

Som alle sportsfiskere vet, er noen fiskearter enslige, mens andre er flokkdyr. Det kan imidlertid virke som om alle slags fisk har en tendens til å søke gruppefelleskap så lenge de er små og forsvarsløse. Da stimer de bokstavelig talt rundt ved brygger og i lune viker som sjelden frekventeres av deres fiender.

Fiskestimens form skyldes et enkelt prinsipp: Siden alle medlemmer av stimen instinktivt vet at det er de ytterste som blir spist før når en glupsk sværing nærmer seg, søker alle inn mot midten. Derfor beveger stimen seg både forover og innad. Noen må til enhver tid befinne seg ytterst, men så snart de gjør det, flytter de seg innover.

Mer komplisert er det med store, tilsynelatende velorganiserte flokker av fugler, for eksempel av stær som jakter på insekter. Fugleflokker kan bevege seg smidig og raskt, nesten som om de var én organisme. Hvordan?

Selvfølgelig har ingen fugl oversikt over hele flokken, men alle plasserer seg i forhold til dem som er nærmest dem selv. Resultatet, eller aggregateffekten om man vil, er en ekstremt velorganisert figur.

Med mennesker er det mer komplisert. Vi er mindre forutsigbare og mer kaotiske enn både fugler og fisker i våre bevegelser. Det er nesten bare i Nord-Korea at man klarer å skape gigantiske folkemasser formet som stjerner og halvmåner. Men nordkoreanerne jukser. Disse folkemassene er under autoritær ledelse. Fuglene og fiskene er derimot selvorganiserende.

Siden menneskenes bevegelsesinstinkter er så utydelige, har vi laget mengder av regler som gir instruksjoner om hvordan vi skal bevege oss. Byplanleggere og interiørarkitekter er to yrkesgrupper som vet en del om hva slags bevegelser som faller lett for oss. Men noen av de fineste byene i verden er ikke planlagt. De er bare vokst langsomt frem fra middelalderen og utover.

Noen av de hyggeligste butikkene har også vokst frem gradvis, uten noen overordnet plan. Det er ikke sikkert at du finner melken innerst og godteriet ved kassen der, men i stedet finner du kanskje en utmerket shorts flankert av et kinasjakkspill og noen billige dvd'er.

På slike steder er det ikke mange rette vinkler. Interessant nok viser det seg at når folk spontant lager stier over store gressplener, er de heller ikke rette. De bukker seg i myke kurver over plenen, og smelter sammen snarere enn å møtes i rettvinklede kryss. Nesten

som gatene i en italiensk middelalderby.

Men det er ikke det jeg vil frem til. Når jeg ser på fiskestimene, slår det meg nemlig at nettopp fordi mennesker er mer rasjonelle enn andre skapninger hver for seg, blir de mindre rasjonelle i store masser. Da vet de ikke hva de skal gjøre når det oppstår en kritisk situasjon, med mindre det står en uniformert kar med megafon og brøler ut instruksjoner. Vi er rett og slett dårlige til å oppføre oss som masser.

Det finnes unntak. Et av de største spontane, kollektive fenomenene skapt av mennesker må være "Bølgen", kjent for alle fotballsupportere. Den ble først kjent som la Ola eller den meksikanske bølgen, da den ble vist under fotball-VM i 1986. "Bølgen" oppstår når noen supportere reiser seg med hevede armer og raskt setter seg igjen like etter at de rett bortenfor har gjort det samme. Når alle er med på notene, oppstår en tilsynelatende bølgebevegelse over hele langsiden sett under ett.

Bølgen er nesten like avansert som fiskestimenes roterende fremdrift.

Annerledes er det når det oppstår panikk i et overfylt festlokale med én utgang. Hvis menneskemassene der hadde oppført seg like rasjonelt som fugleflokker og fiskestimer, kunne mange dødsfall ha vært unngått.

Det som typisk skjer når det begynner å brenne i et diskotek, er at det oppstår trafikkork fordi alle presser hverandre sammen slik at ingen kan bevege seg. Det kan stå en jente midt i utgangen, som bruker et kvarter på å komme seg ut på grunn av trykket bakfra og fra sidene.

En jevn strøm av mennesker ville derimot kunne tømme de fleste festlokaler på fem minutter. Det skal ikke kompliserte utregninger til for å forstå det, men for å få en masse til å oppføre seg rasjonelt i praksis, må alle enten ha full oversikt over hele systemet (noe

som er umulig), handle på bakgrunn av instinkter vi mennesker ikke har, eller følge presise normer, som er vokst frem nettopp fordi mennesker er dypt irrasjonelle når det blir mange av dem på samme sted.

Vi betrakter de flyktende stimene av småfisk idet vi starter opp motoren. Dette her, tenker jeg, er et argument som handler om anarkismen. Men jeg er usikker på om det er et argument for eller imot.